

Kapitola osmá: Filosofické konsekvence

I. Zkušenost smyslům předcházející a čistý empirismus

8. 1. Je-li výklad o determinaci mentálních kvalit, který jsme podali, správný, znamená to, že aparát, jehož prostřednictvím poznáváme vnější svět, je sám produktem jistého druhu zkušenosti (5.1–5.16). Je utvářen podmínkami panujícími v prostředí, v němž žijeme, a představuje jakousi obecnou reprodukci vztahů mezi prvky tohoto prostředí, které jsme zažili v minulosti; a každou novou událost v daném prostředí interpretujeme právě ve světle této zkušenosti. Pakliže je tento závěr pravdivý, nutně tím vyvstávají určité zásadní filosofické otázky, k nimž se v této poslední kapitole pokusíme uvést několik předběžných postřehů.

8.2. Tyto konsekvence vyplývají především z role, kterou jsme přisoudili působení smyslům přecházející zkušenosti či „spojením“ při určování smyslových kvalit. Zejména odmítnutí hypotézy o „čisté“ či „primární“ podstatě vjemů, o nichž se má za to, že nejsou výsledkem dřívější zkušenosti, nýbrž že buďto zahrnují nějakou přímou komunikaci vlastností vnějších objektů, nebo že tvoří neredukovatelné mentální atomy či prvky, odstraňuje řadu filosofických záhad, které pramení z nesmyslnosti těchto hypotéz.

8.3. Podle tradičního pojetí začíná zkušenost přijetím smyslových dat, která mají neměnné kvality, jež buďto odrážejí odpovídající atributy náležející vnímaným vnějším objektům, nebo jsou jedinečným způsobem souvztažné s takovými atributy prvků fyzikálního světa. Předpokládá se, že tato smyslová data tvoří surový materiál, který mysl hromadí a učí se jej různými postupy uspořádávat. Teorie v tomto díle rozvíjená však zpochybňuje základní rozlišení, jež je v této koncepci obsaženo – totiž distinkci mezi smyslovým vnímáním daných kvalit a operacemi, jež má intelekt s těmito daty provádět, aby dospěl k porozumění danému fenomenálnímu světu (5.19, 6.44).

8.4. Podle naší teorie nejsou charakteristické vlastnosti smyslových kvalit nebo třídy, do nichž jsou různé události zařazovány v průběhu procesu vnímání, vlastnostmi, které by těmito událostem byly dány a které by byly nějakým způsobem dále „předávány“ mysli; máme za to, že tyto vlastnosti spočívají výhradně v „rozlišovacích“ reakcích organismu, jimiž dochází ke kvalitativní klasifikaci nebo uspořádání těchto událostí, a tvrdíme, že tato klasifikace je založena na spojeních vytvořených v nervové soustavě na základě předchozích spojení. Každý smyslový vjem, i ten „nejčistší“, je proto třeba chápat jako interpretaci události ve světle minulé zkušenosti jedince nebo druhu.

8.5. Proces zkušenosti tedy nezačíná teprve smyslovým vjemem nebo percepcí, ale nutně jim předchází: působí na fyziologické události a uspořádává je do struktury nebo řádu, který se stává základem jejich „mentálního“ významu; a rozlišení smyslových kvalit, na jejichž základě se jediné může vědomá mysl o čemkoli ve vnějším světě dozvědět, je výsledkem právě této zkušenosti smyslům předcházející. Můžeme to vyjádřit také tvrzením, že zkušenost není funkcí mysli nebo vědomí, nýbrž že mysl a vědomí jsou spíše produktem zkušenosti (2.50).

8.6. Každý smyslový vjem události ve vnějším světě tedy pravděpodobně bude mít „atributy“ (nebo se bude nějakým způsobem odlišovat od jiných smyslových událostí), kterým žádné podobné atributy vnějších událostí neodpovídají. Tyto „atributy“ jsou významem, který si organismus osvojil přisuzovat určité třídě událostí na základě minulých asociací událostí této třídy s určitými jinými třídami událostí. Pouze pokud se nervová soustava naučila takto zacházet s určitým stimulem jako s prvkem příslušející určité třídě událostí – determinované spojeními, jež mají všechny odpovídající impulzy se stejnými impulzy reprezentujícími jiné třídy událostí –, může být událost vůbec vnímána, tj. může nabýt svébytného postavení v systému smyslových kvalit.

8.7. Jestliže jsou tedy rozdíly mezi různými smyslovými kvalitami, na nichž se naše vědomá zkušenost zřejmě zakládá, samy určeny zkušeností (spojeními) smyslům předcházející, celý problém vztahu mezi zkušeností a poznáním získává nový rozměr. Pokud máme na mysli zkušenost v úzkém slova smyslu, tj. vědomou smyslovou zkušenost, pak zjevně neplatí, že vše, co víme, je důsledkem právě této zkušenosti. Takový druh zkušenosti by se spíše stal možným teprve poté, co by zkušenost v širším smyslu spojení vytvořila řád smyslových kvalit – řád, jenž určuje vlastnosti jednotlivých prvků vědomé zkušenosti.

8.8. Smyslová zkušenost tedy vychází z předpokladu existence jakéhosi nashromážděného „vědění“, tedy osvojeného řádu smyslových impulzů založeného na jejich dřívějším společném výskytu; a toto vědění, přestože je založeno na (smyslům předcházející) zkušenosti, nemůže být nikdy smyslovou zkušeností vyvráceno a bude předurčovat podobu těch zkušeností, které jsou vůbec možné.

8.9. Známa ústřední teze empirismu Johna Locka o tom, že *nihil est in intellectu quod non antea fuerit in sensu*,¹ tedy neplatí, má-li se vztahovat výhradně na vědomou smyslovou zkušenost. A také neospravedlňuje závěr, že vše, co víme [*quod est in intellectu*],² musí být potvrditelné nebo vyvratitelné smyslovou zkušeností. Z našeho výkladu vzniku samotného řádu smyslových kvalit by totiž vyplývalo, že existují určitá obecná pravidla, kterým musejí podléhat všechny smyslové zkušenosti (jako například to, že dvě různé barvy se nemohou vyskytovat na témže místě) – tedy vztahy mezi jednotlivými částmi těchto zkušeností, jež musí být vždy pravdivé.

8.10. Přinejmenším určitá část toho, co v danou chvíli víme o vnějším světě, tedy není získána smyslovou zkušeností, ale je spíše implicitní součástí toho, prostřednictvím čeho můžeme takovou zkušenost nabýt; je determinována řádem aparátu klasifikace, který byl vybudován na základě spojení, jež smyslům předcházela. To, co vědomě prožíváme jako kvalitativní atributy vnějších událostí, je určováno vztahy, jejichž existence si nejsme vědomi, ale které jsou v těchto kvalitativních rozlišeních implicitní v tom smyslu, že ovlivňují všechno, co na základě těchto zkušeností děláme.

¹ „V rozumu (či myslí) není nic, co by předtím nebylo ve smyslech“. – pozn. překl.

² „Co je v myslí“ – pozn. překl.

8.11. Vše, co jsme s to vnímat, je tedy určeno řádem smyslových kvalit, který stanovuje „kategorie“, v jejichž rámci se smyslová zkušenost může vůbec odehrávat. Zejména vědomá zkušenost se vždy vztahuje k událostem definovaným ve vztahu k jiným událostem, které se samy v této zkušenosti nevyskytují.³

8.12. Disponujeme tedy jistým „vědění“ o fenomenálním světě, které – neb je takto implicitně obsaženo ve veškeré smyslové zkušenosti – musí platit pro všechno, co můžeme našimi smysly prožívat. To však neznamená, že toto vědění musí zároveň platit i pro fyzikální svět, tj. pro řád stimulů, které vyvolávají naše smyslové vjemy. I když podmínky, jež umožňují smyslové vnímání – aparát klasifikace, který je posuzuje jako podobné nebo odlišné –, musí ovlivňovat veškeré smyslové vnímání, nevylývá z toho, že by určovaly také řád událostí ve fyzikálním světě.

8.13. Je zapotřebí vědomého úsilí, aby se člověk oprostil od zažitého předpokladu, že vše, co jsme se naučili na základě zkušenosti, musí nutně platit i pro vnější (fyzikální) svět.⁴ Jelikož však cokoli, co se kdy můžeme zkušeností naučit, jsou generalizace týkající se určitých druhů událostí, a protože žádný počet konkrétních případů nemůže nikdy takové zobecnění definitivně potvrdit, může být poznání založené výhradně na zkušenosti přece zcela mylné. Je-li totiž význam, jenž pro nás určitá skupina stimulů nabyla, založen výhradně na tom, že se v minulosti pravidelně vyskytovaly v kombinaci s jinými stimuly, může, leč nemusí, to zároveň být vhodný základ pro klasifikaci, která by nám umožnila činit správné předpovědi. Již dříve (5.20-5.24) jsme uvedli řadu důvodů, proč musíme připustit, že klasifikace událostí ve vnějším světě, kterou provádějí naše smysly, nebude přesně odpovídat klasifikaci těchto událostí založené výlučně na podobnosti či odlišnosti jejich vzájemného chování.

8.14. Ačkoli se tedy v naší mysli nemůže nacházet nic, co by nebylo výsledkem minulých spojení (buť snad získaných nikoli jedincem, nýbrž druhem), zkušenost toho, že klasifikace založená na minulých spojeních ne vždy funguje, tj. ne vždy vede k platným predikcím, nás nutí tuto klasifikaci revidovat (6.45-6.48). V průběhu tohoto procesu reklasifikace nejenom vytváříme nové vztahy mezi daty danými v pevném referenčním rámci, tj. mezi prvky daných tříd, ale protože tento rámec sestává právě ze vztahů určujících třídy, jsme zároveň nuceni upravit tento rámec samotný.

8.15. Reklasifikace nebo rozpad tříd utvářených na základě implicitních vztahů, které se projevují v našem rozlišování smyslových kvalit, a nahrazení těchto tříd novými třídami definovanými explicitními vztahy nastane vždy tehdy, když dojde ke zklamání očekávání plynoucích ze stávající klasifikace nebo když jsou dosavadní domněnky vyvráceny novými zkušenostmi. Bezprostředním důsledkem takových konfliktních zkušeností bude zavedení neslučitelných prvků do modelu vnějšího světa; a tyto nesrovnalosti lze

³ K. Lorenz, 1943, str. 352.

⁴ H. von Helmholtz, 1910 (1925), III, str. 14: „Na tomto místě ještě zbývá vysvětlit, kterak zkušenost může odporovat jiné zkušenosti a jak mohou právě faktory vycházející ze zkušenosti vyvolávat klamy, třebaže by se mohlo zdát, že *zkušenost nemůže učit ničemu jinému než tomu, co je pravdivé*. V tomto ohledu musíme mít na paměti, jak bylo naznačeno výše, že smyslové vjemy jsou interpretovány přesně tak, jak vznikají, když jsou vyvolány obvyklým způsobem a když je smyslový orgán používán normálně.“ (kurzíva vlastní)

odstranit jediné tak, že to, co bylo dříve pokládáno za prvky téže třídy, bude nyní považováno za prvky tříd odlišných (5.72).

8.16. Reklasifikace, kterou mysl tímto způsobem provádí, je proces podobný tomu, jímž procházíme, když se učíme nahlas číst v jazyce, který není hláskován foneticky. Učíme se přiřazovat stejným symbolům různé hodnoty v závislosti na tom, v jaké kombinaci se objevují s různými jinými symboly, a rozpoznávat různé skupiny symbolů jako ekvivalentní, aniž bychom si jednotlivých symbolů všímali.

8.17. Přestože proces reklasifikace znamená změnu referenčního rámce čili toho, co je *a priori* pravdivé pro všechny výroky, které lze o objektech vymezených vzhledem k tomuto referenčnímu rámci učinit, mění pouze konkrétní předpoklady všech výroků, avšak nic nemění na skutečnosti, že tyto předpoklady musí být zahrnuty ve všech výrocích, které lze vůbec učinit. Ve skutečnosti se tento *apriorní* prvek ani zdaleka nezmenšuje, ba naopak, bude mít tendenci se zvětšovat, neboť v průběhu tohoto procesu jsou různé objekty stále více definovány explicitními vztahy, které mezi nimi existují.

8.18. Nová zkušenost, která je podnětem k nové klasifikaci nebo obměnám definic objektů a která do nich současně vstupuje, je nezbytným předpokladem všeho, co se o těchto objektech můžeme naučit, a nelze ji popřít ničím, co o takto definovaných objektech můžeme vyslovit. Na každé úrovni či v každém univerzu diskurzu tedy existuje část našeho poznání, která, přestože je výsledkem zkušenosti, nemůže být sama zkušeností vyvratitelná, protože představuje princip řádu daného univerza, na jehož základě rozlišujeme různé druhy objektů, z nichž sestává a k nimž se naše výroky vztahují.

8.19. Čím více se v průběhu tohoto procesu vzdalujeme od bezprostředně daných smyslových kvalit a čím více jsou prvky popsané z hlediska těchto kvalit nahrazovány novými prvky definovanými na základě vědomě prožívaných vztahů, tím větší část našeho poznání je vtělena do definic těchto prvků, a je tedy nutně pravdivá. Současně se úměrně tomu zužuje ta část našeho poznání, která podléhá kontrole zkušeností.

8.20. Tento postupný rozvoj tautologického charakteru našeho poznání je nezvratným důsledkem naší snahy přizpůsobovat klasifikaci prvků tak, aby výroky o nich byly pravdivé. Nemáme jinou možnost než buďto přijmout klasifikaci zprostředkovanou našimi smysly, a v důsledku toho nebýt schopni správně předpovídat chování takto definovaných objektů, anebo předdefinovat tyto objekty na základě pozorovaných rozdílů v jejich vzájemném chování, což povede nejen k tomu, že rozdíly, jež jsou základem naší klasifikace, se stanou nutně pravdivými vzhledem k takto klasifikovaným objektům, ale rovněž to, že bude stále méně a méně možné s jakoukoli mírou jistoty říci, do které z našich teoretických tříd konkrétní smyslový objekt náleží.

8.21. Tato potíž není nijak zvlášť závažná, dokud provádíme pouze redefinici určitého objektu pomocí vztahových pojmů. Jakmile však budeme v tomto procesu reklasifikace dále pokračovat, budou muset být obdobným způsobem redefinovány i další objekty. V průběhu tohoto procesu budeme brzy nuceni zohlednit nejen vztahy existující mezi daným objektem a jinými objekty, které jsou ve spojení s tímto objektem skutečně pozorovány, ale také vztahy, jež mezi tímto objektem a jinými objekty existovaly v

minulosti, ba dokonce i ty vztahy, které lze popsat pouze hypoteticky: vztahy, jež mohly být mezi tímto a jinými objekty pozorovány za okolností, jež ve skutečnosti nenastaly, a které by, kdyby existovaly, identitu objektu nezanechaly nezměněnou.

8.22. Některé chemické látky mohou být například pro smysly zcela nerozeznatelné, dokud zůstávají v určitém stavu. Důvodem, proč je chemie klasifikuje jako různé látky, je to, že za jistých okolností a v kombinaci s určitými jinými látkami budou „reagovat“ odlišně. Většina těchto chemických reakcí však vede ke změně povahy dané látky, takže totožné množství této látky, které bylo použito k testování reakce, jež je základem její klasifikace, nemůže být k dispozici poté, co bylo zjištěno, do které třídy patří. Pouze za takových neprokazatelných předpokladů, jako že množství látky, z níž jsme odebrali vzorek, je zcela homogenní, a tudíž to, co jsme zjistili o různých vzorcích, platí i pro ty ostatní, můžeme dospět k závěru, že daný smyslový objekt patří do určité teoretické třídy.

8.23. Smyslová data neboli smyslové kvality objektů, o nichž činíme výroky, jsou tak odsouvány stále dál do pozadí, a jakmile dovršíme proces definování všech předmětů prostřednictvím explicitních vztahů namísto implicitních vztahů, jež jsou vlastní našim smyslovým rozlišením, tato smyslová data ze systému zcela zmizí. Výsledný systém explicitních definic se pak stává jak všeobecným, tak i uzavřeným či kruhovým; všechny prvky univerza jsou definovány svými vzájemnými vztahy a vše, co o tomto univerzu víme, je obsaženo právě v těchto definicích. Tím bychom získali uzavřený model schopný reprodukovat všechny kombinace událostí, které lze ve vnějším světě pozorovat, ale nemohli bychom nikterak zjistit, zda nějaká konkrétní událost ve vnějším světě skutečně odpovídá určité části našeho modelu.

8.24. Věda tak nevyhnutelně směřuje k jakémusi konečnému stavu, v němž je veškeré poznání obsaženo v samotných definicích objektů, jimiž se zabývá, a v němž jsou proto všechna pravdivá tvrzení o těchto objektech analytická nebo tautologická, a z tohoto důvodu by nikdy nemohla být vyvrácena žádnou zkušeností. Zjištění, že se nějaký objekt nechová tak, jak by se zachovat měl, by potom znamenalo toliko to, že se ve skutečnosti nejedná o objekt toho druhu, za něž byl považován. S úplným vymizením smyslových dat ze systému by v něm již neexistovaly žádné zákony (nebo teorie) kromě definic objektů, na něž se vztahují, a právě proto by nikdy nemohly být vyvráceny.

8.25. A přece by takovýto zcela tautologický nebo plně uzavřený systém poznání světa nebyl bezcenný. Představoval by model světa, na jehož základě bychom byli s to říci, jaké události jsou v tomto světě možné a jaké naopak nikoli. Na základě dosti úplné historie určitého smyslového objektu by nám mnohdy umožňoval s vysokou mírou pravděpodobnosti prohlásit, že tento objekt zapadá do jednoho jediného možného místa v našem modelu, a že se tudíž za okolností, které by bylo zapotřebí obdobně popsat, bude pravděpodobně chovat určitým způsobem. Nikdy by nám však neumožnil s jistotou ztotožnit určitý smyslový objekt s konkrétní částí našeho modelu ani s jistotou předpovědět, jak se tento objekt za daných okolností zachová.

8.26. Přesná identifikace kteréhokoli bodu našeho teoretického modelu světa s konkrétní událostí ve světě smyslovém by byla možná jedině tehdy, kdybychom byli schopni náš model fyzikálního světa doplnit o úplný model fungování našeho mozku (srov. 5.77-5.91)

– tedy kdybychom byli schopni podrobně vysvětlit způsob, jakým naše smysly klasifikují stimuly. To je však, jak bude ukázáno v 6. části této kapitoly, úkol, který ten samý mozek nikdy splnit nemůže.

8.27. Na závěr tohoto oddílu by bylo záhodno zdůraznit, že nakolik jsme byli vedeni k odmítnutí některých tezí tradičně spojovaných s empirismem, stalo se tak nikoli v důsledku opačného pohledu, nýbrž naopak pro důslednější a radikálnější uplatnění jeho základní myšlenky. Právě proto, že veškeré naše poznání, včetně výchozího řádu našich rozličných smyslových zkušeností se světem, je výsledkem zkušenosti, musí nutně obsahovat takové prvky, které nemohou být žádnou zkušeností vyvráceny. Musí se vždy vztahovat k třídám prvků, jež jsou vymezeny určitými vztahy k jiným prvkům, a je platné pouze za předpokladu, že tyto vztahy skutečně existují. Zobecnění založené na zkušenosti se musí týkat tříd objektů či událostí a ve vztahu ke světu může být relevantní pouze do té míry, do jaké jsou tyto třídy považovány za nezávislé na samotném výroku. Smyslová zkušenost tedy předpokládá řád prožívaných objektů, který této zkušenosti předchází a který jejím prostřednictvím nemůže být popřen, třebaže sám vychází z jiné, dřívější zkušenosti.

II. Fenomenalismus a nestálost smyslových kvalit

8.28. Ukáže-li se, že klasifikace událostí ve vnějším světě, jak ji provádějí naše smysly, není tou „pravou“ klasifikací, tedy že se nejedná o takovou klasifikaci, která by nám umožňovala adekvátně popsat zákonitosti tohoto světa, a jestliže vlastnosti, jež naše smysly těmto událostem přisuzují, nejsou objektivními vlastnostmi těchto jednotlivých událostí, nýbrž pouze atributy vymezujícími třídy, do nichž je naše smysly zařazují, pak to znamená, že fenomenální svět nemůžeme považovat za jakkoli „skutečnější“ než konstrukce vědy: musíme předpokládat existenci objektivního světa (přesněji řečeno objektivního řádu událostí, jež prožíváme v jejich fenomenálním řádu), k jehož poznání je fenomenální řád pouhou počáteční aproximací. Úkolem vědy je proto snažit se stále více přibližovat k plné reprodukci tohoto objektivního řádu; což je úkol, který věda může splnit jedině tak, že smysly vnímatelný řád událostí nahradí klasifikací novou a odlišnou.⁵

8.29. Když tvrdíme, že „existuje“ jakýsi „objektivní“ svět odlišný od světa fenomenálního, vyjadřujeme tím pouze fakt, že lze vytvořit řád nebo klasifikaci událostí, které jsou odlišné od těch, jež jsou nám zprostředkovány našimi smysly, a že by nám takováto klasifikace umožňovala konzistentněji vysvětlit chování různých událostí v tomto světě. Jinými slovy to znamená, že naše poznání fenomenálního světa vyvolává otázky, na které lze odpovědět jen tehdy, změníme-li obraz světa, jaký nám poskytují naše smysly, tj. změnou klasifikace prvků, z nichž se tento svět skládá. To, že je to nejen možné, ba přímo nutné, je vlastně postulát, na němž stojí veškeré naše úsilí o podání vědeckého výkladu světa.

8.30. Jakýkoli ryze fenomenalistický výklad úkolu vědy nebo jakýkoli pokus její poslání redukovat pouze na úplný popis fenomenálního světa tedy musí selhat, protože naše smysly neprovádějí takovou klasifikaci různých událostí, aby se to, co se nám jeví jako

⁵ Srov. M. Planck, 1942 (1949), str. 108.

stejně, také vždy chovalo stejným způsobem. Základní teze fenomenalismu (a pozitivismu), že „všechny jevy podléhají neměnným zákonům“, zkrátka neplatí, pokud se pojem jev chápe ve svém přesném významu – tedy jako to, jak se věci jeví nám.

8.31. Ideál vědy výlučně jako úplného popisu jevů, což je pozitivistický závěr vycházející z fenomenalistického přístupu, se proto ukazuje jako neuskutečnitelný. Věda spočívá spíše v neustálém hledání nových tříd, „konstruktů“, které jsou definovány tak, aby obecná tvrzení o chování jejich prvků byla univerzálně a nutně pravdivá. Pro tento účel ovšem nelze tyto třídy vymezit na základě smyslových vlastností jednotlivých událostí vnímaných konkrétní osobou; je třeba je naopak definovat z hlediska jejich vztahu k jiným jednotlivým událostem.

8.32. Takovéto vymezení jakékoli třídy událostí na základě jejich vztahů k jiným třídám událostí, a nikoli podle jakýchkoli smyslových kvalit, které individuálně vykazují, nemůže být omezeno pouze na tyto třídy ani na všechny události, jež dohromady tvoří danou situaci existující v určitém okamžiku. Podobným ryze „vztahovým“ způsobem musí být definovány i události, na něž se odkazujeme při vymezení těch, s nimiž máme skutečně co do činění. Konečným cílem tohoto postupu musí být definovat všechny třídy událostí výhradně na základě jejich vzájemných vztahů, zcela bez odkazu na jejich smyslové vlastnosti. Jak bylo trefně řečeno, „*pro vědu se objekt vyjadřuje v totalitě vztahů, které může mít k jiným objektům*“.⁶ Již jsme si ukázali (8.24-8.25), že takový úplný systém vysvětlení by nutně byl tautologický, protože vše, co by se v rámci něj dalo předpovědět, by vyplývalo přímo ze samotných definic objektů, k nimž by se vztahoval.

8.33. Je-li zde nastíněná teorie správná, pak je tu ještě jedna, zásadnější námitka proti jakémukoli důslednému fenomenalistickému pojetí vědy. Zdá se totiž, že nejenže události ve světě, jsou-li definovány na základě svých smyslových kvalit, nepodléhají neměnným zákonům, takže situace, jež našim smyslům předkládají stejný obraz, mohou ve skutečnosti vést k různým výsledkům; ale také, že sám fenomenální svět (resp. řád smyslových kvalit, z nichž je sestaven) není neměnný, nýbrž proměnlivý, a že bude do jisté míry měnit svoji podobu v důsledku právě onoho procesu reklasifikace, který jsme nuceni provést, abychom svět dokázali tímto způsobem vysvětlit.

8.34. Jestliže platí, jak jsme argumentovali, že tzv. „vyšší“ mentální činnosti jsou pouze opakováním, na postupně vyšších úrovních, klasifikačních procesů, které mají v zásadě stejnou povahu jako ty, jimiž se v první instanci rozlišovaly různé smyslové kvality, zdá se téměř nevyhnutelné, že tento proces reklasifikace do jisté míry ovlivní i rozlišení mezi různými smyslovými kvalitami, z nichž vychází. Povaha procesu, kterým se rozdíly mezi smyslovými kvalitami určují, činí pravděpodobným, že zůstanou proměnlivé a že rozdíly mezi nimi budou modifikovány novými zkušenostmi. To by znamenalo, že fenomenální svět sám o sobě není stálý, nýbrž že se neustále mění směrem k věrnější reprodukci vztahů existujících ve fyzikálním světě. Pokud ovšem v průběhu tohoto procesu mění svůj charakter samotná smyslová data, ideál čistě deskriptivní vědy se stává zcela neuskutečnitelným.

⁶ Fundamental Mathematics, 1948, I., str. 92.

8.35. Skutečnost, že smyslové kvality, které se váží ke konkrétním fyzikálním událostem, jsou v zásadě samy proměnlivé,⁷ je neméně důležitá, přestože je pravděpodobně musíme považovat za relativně stabilní ve srovnání s neustálými změnami schématu klasifikace, v jehož rámci probíhá abstraktní myšlení, alespoň pokud jde o průběh života jedince. Přesto bychom měli brát vážněji, než to běžně činíme, to, co i běžná praxe dostatečně potvrzuje, totiž že v důsledku pokroku ve vysvětlování světa začínáme tento svět také „vidět“ jinak, tj. že nejen rozpoznáváme nové zákonitosti, jež dané jevy spojují, ale že tyto jevy jako takové mohou pro nás měnit svoji podobu.

8.36. Takovéto proměny smyslových kvalit přiřazovaných daným událostem by samozřejmě nikdy nebylo možné zjistit přímým porovnáním minulých a současných smyslových vjemů, neboť obrazy minulých smyslových vjemů uchovávané v naší paměti by rovněž podléhaly stejným změnám jako současné smyslové vjemy. Jedinou možností, jak tento závěr ověřit, by byly experimenty s diskriminací, jaké byly navrženy v předchozí kapitole (7.38-7.51).

8.37. Stojí snad za zmínku, že ačkoli zde rozvíjená teorie byla původně podnícena psychologickými názory, které Ernst Mach nastínil ve své *Analýze smyslových vjemů* a jinde, její systematické rozpracování vede k vyvrácení jeho a jemu podobných fenomenalistických filosofii: tím, že rozbíjí koncepci elementárních a neměnných vjemů jakožto konečných prvků světa, totiž obnovuje nezbytnost víry v objektivní fyzikální svět, odlišný od toho, který nám zprostředkovávají naše smysly.⁸

8.38. Podobné výhrady platí i pro názory, které v těchto otázkách zastávali William James, John Dewey a američtí realisté a které dále rozvíjel Bertrand Russell. Pohled posledně jmenovaného, podle něhož se „substance světa“ skládá z „nespočtu pomíjivých jednotlivostí“, jako je kupříkladu barevná skvrna, jež je současně „fyzikální i psychická“, ve skutečnosti explicitně vychází z předpokladu, že „smyslové vjemy jsou tím, co je společné psychickému a fyzikálnímu světu“, a že jejich podstatou je „jejich nezávislost na minulé zkušenosti“. Celý tento tzv. „neutrální monismus“ se zdá být založen na zcela neudržitelných psychologických představách.⁹

8.39. Jedním z pozoruhodných důsledků naší teorie je, že stimul, jehož výskyt ve spojení s jinými stimuly nevykazuje žádné pravidelnosti, by nikdy nemohl být našimi smysly zaznamenán (6.36). To by mohlo znamenat, že poznávat můžeme jen takové druhy událostí, které ve svém výskytu vykazují ve vztahu k ostatním událostem určitý stupeň pravidelnosti, a že o událostech, jež se vyskytují zcela nepravidelně, nemůžeme vědět

⁷ Tuto proměnlivost smyslových vlastností zřejmě rozpoznal již Protagoras, který podle výkladu Sexta Empirika učil, že vjemy „se transformují a mění v závislosti na životním období a všech ostatních tělesných podmínkách“. *Outlines of Pyrrhotianism*, překlad R. G. Bury, Loeb Classical Library, svazek I., kniha I., §218.

⁸ Srov. K. Koffka, 1935, str. 63: „Mach byl vynikající psycholog, který prohlédl mnohé z nejzásadnějších problémů psychologie, jimž ani o celou generaci později mnozí psychologové nedokázali porozumět; zároveň však zastával filosofii, jež znemožňovala nalézt plodné řešení těchto problémů.“

⁹ B. Russell, 1921, str. 144.

vůbec nic. Skutečnost, že svět, jak jej známe, se nám jeví jako zcela uspořádaný, tak může být pouze důsledkem způsobu, jakým jej vnímáme. Vše, co jsme vůbec schopni vnímat, totiž nutně vnímáme jako prvek nějaké třídy událostí, které se řídí určitými pravidelnostmi. V tomto smyslu nemůže existovat třída jevů, jež by žádné pravidelnosti nevykazovala, protože by v ní pro nás nebylo nic, co by ji mohlo utvářet jako svébytnou třídu.

III. Dualismus a materialismus

8.40. Vzhledem k tomu, že výklad determinace mentálních kvalit, který zde podáváme, vysvětluje tyto kvality působením procesů stejného druhu jako ty, jež pozorujeme v materiálním světě, lze jej pravděpodobně označit za „materialistickou“ teorii. Takové označení by samo o sobě příliš nevadilo, nebýt některých mylných představ spojených s pojmem materialismus, které by nejen předurčovaly některé lidi proti takto popsané teorii, ale, což je důležitější, které zároveň mohou naznačovat, že z ní vyplývají některé závěry, jež jsou téměř opačné než ty, jež z ní ve skutečnosti plynou. Dokonce by se dalo tvrdit, že naše teorie je méně materialistická, v pravém smyslu tohoto slova, než dualistické teorie, které postulují existenci samostatné „substance“ mysli.

8.41. Dualistické teorie jsou výsledkem zvyku, který si člověk osvojil už v počátcích svého zkoumání přírody, předpokládat, že pokaždé, když pozoruje specifický a odlišný proces, musí být způsoben přítomností odpovídající specifické a odlišné substance. Rozpoznání takové specifické materiální substance pak začalo být považováno za adekvátní vysvětlení vzniklého procesu.

8.42. Je pozoruhodné, že ačkoli v oblasti přírody již obecně nepovažujeme za dostatečné vysvětlení postulát o existenci specifické substance, která má schopnost vyvolávat jevy, jež chceme objasnit, přece se v případě mentálních událostí k tomuto starému zvyku stále uchylujeme. Pojem „látka mysli“ či „substance mysli“ je utvářen analogicky k různým druhům hmoty, jež jsou údajně odpovědné za různé druhy materiálních jevů. Jedná se, použijeme-li starý termín v doslovném smyslu, o výsledek „hylémorfistického“ způsobu myšlení. Ať už však substanci definujeme jakkoli, uvažovat o mysli jako o substanci znamená přisuzovat mentálním jevům určité atributy, pro jejichž existenci nemáme žádné důkazy a které postulujeme výhradně na základě analogie s tím, co víme o jevech materiálních.¹⁰

8.43. V přesném chápání použitých termínů je tedy popis mentálních jevů, který se vyhýbá představě samostatné mentální substance, pravým opakem materialistického výkladu, protože mysli nepřipisuje žádnou vlastnost, kterou bychom odvozovali z našeho poznání hmoty. Tím, že se spokojuje s tím, že mysl považuje za specifický řád událostí, odlišný od řádu událostí, s nimiž se setkáváme ve fyzikálním světě, avšak současně determinovaný

¹⁰ Zdá se mi, že toto platí i přes snahu C. D. Broada, 1925, dát pojmu „substance“ význam nezávislý na jeho materiálních konotacích. K teorii substance mysli viz nově G. Ryle, 1949.

stejným druhem sil, jaké v tomto světě působí, je to vskutku jediná teorie, která není materialistická.¹¹

8.44. Při povrchním pohledu by se mohlo zdát, že existuje užší souvislost mezi zde prezentovanou teorií a takzvanými „teoriemi dvojího aspektu“ týkajícími se vztahů mezi myslí a tělem. Označit naši teorii tímto způsobem by však bylo zavádějící. To, co by mohlo být považováno za „fyzikální aspekt“ této dvojí entity, by totiž nebyly jednotlivé nervové procesy, ale pouze celkový řád všech těchto procesů; tento řád, kdybychom jej znali v plném rozsahu, by pak ovšem nebyl dalším aspektem toho, co známe jako mysl, ale stal by se tím myslí samotnou. Nemůžeme přímo pozorovat, jak je tento řád tvořen jednotlivými fyzikálními prvky; můžeme jej pouze vyvozovat. Kdybychom však dokázali dokončit teoretickou rekonstrukci tohoto řádu z jeho prvků a pak pominuli všechny vlastnosti prvků, jež pro existenci tohoto řádu jako celku nejsou důležité, měli bychom úplný popis řádu, který nazýváme myslí – stejně jako při popisu stroje můžeme ignorovat mnoho vlastností jeho částí, například jejich barvu, a vzít v úvahu pouze ty, jež jsou podstatné pro fungování stroje jako celku. (Srov. 2.28-2.30.)

8.45. Řád, který nazýváme myslí, je tedy řádem panujícím v určité části fyzikálního světa – v té jeho části, kterou jsme my sami. Je to řád, který „známe“ způsobem odlišným od toho, jímž poznáváme řád fyzikálního světa kolem nás. To, o co jsme se zde pokusili, je ukázat, že stejný druh zákonitostí, které jsme se naučili rozpoznávat ve světě kolem nás, je v zásadě schopen vytvořit i takový řád, z něhož je utvářena naše mysl. Skutečnost, že takový druh dílčího řádu může být vytvořen v rámci řádu, který jsme objevili ve vnějším světě, však ještě neznamená, že musíme být schopni vysvětlit, jak je onen konkrétní řád, jenž tvoří naši mysl, do tohoto komplexnějšího řádu začleněn. Abychom toho mohli dosáhnout, bylo by třeba s ohledem na lidskou mysl zkonstruovat podrobnou reprodukci vztahu mezi modelem a objektem, který naše mysl zahrnuje, a to tak, jak jsme jej schematicky načrtli dříve pro ilustraci obecného principu (5.77-5.91).

8.46. I když nás naše teorie vede k tomu, že musíme odmítnout jakýkoli konečný dualismus mezi silami, které řídí sféru mysli a fyzikálního světa, nutí nás zároveň uznat, že pro praktické účely budeme vždy muset přijmout dualistický přístup. Ukazuje totiž, že žádné vysvětlení mentálních jevů, v jehož dosažení můžeme kdy doufat, nemůže stačit ke „sjednocení“ veškerého našeho poznání v tom smyslu, že bychom měli být schopni nahradit výroky o konkrétních fyzikálních událostech (nebo třídách fyzikálních událostí) výroky o mentálních událostech, aniž bychom tím změnilí význam těchto výroků.

8.47. V tomto konkrétním smyslu nebudeme nikdy schopni překlenout propast mezi fyzikálními a mentálními jevy a pro praktické účely, včetně postupů, jež jsou příslušné

¹¹ Srov., N. Metzger, 1941, p. 23: *'Diese, im eigentlich Sinn "materialistische" Auffassung. . . lebt in der Psychologie bis an die Schwelle unserer Zeit fort: in der Alltagspsychologie in der kaum ausrottbaren Ansicht von der Seele als zweitem, stofflichen Etwas, das mit dem Körper während des Lebens "verbundensei"; in ihm wohne ...'*

[„Tento, v pravém smyslu, ‚materialistický‘ názor ... přetrvává v psychologii až dodnes: v každodenní psychologii v těžko vymýtitelném názoru, že duše je druhá, hmotná věc, která je během života ‚spojena‘ s tělem a přebývá v něm ...“] – pozn. překl.

různým vědám, se budeme muset trvale spokojit s dualistickým pohledem na svět. To však vyvolává další problém, jímž bude zapotřebí se systematictěji zabývat v následujících částech této kapitoly.

IV. Povaha vysvětlení

8.48. Nyní zbývá stručně zrekapitulovat, co by měla teorie nastíněná na předchozích stránkách vlastně objasnit a do jaké míry od ní můžeme očekávat, že bude schopna popsat konkrétní mentální procesy. Je proto nezbytné, abychom přesněji než dosud vymezili, co rozumíme pojmem „vysvětlení“. Tato otázka je zvláště relevantní, neboť „vysvětlení“ je samo o sobě jedním z mentálních procesů, jež má tato teorie za cíl vysvětlit.

8.49. Již dříve bylo naznačeno (5.44-5.48), že vysvětlování spočívá v tom, že se v mozku utváří „model“ komplexu událostí, které mají být vysvětleny; model, jehož části jsou definovány svým postavením v komplexnější struktuře vztahů, jež tvoří polo-permanentní rámec, z něhož jednotlivé reprezentace událostí odvozují svůj význam.

8.50. Tento koncept „modelu“, o němž se má za to, že ho mozek dokáže takto vytvářet, byl samozřejmě v této souvislosti často používán¹² a sám o sobě nás příliš daleko nedovede. Je-li totiž chápán, jak tomu zpravidla bývá, jako samostatný model konkrétního jevu, který má být vysvětlen, není vůbec zřejmé, co se tím vlastně míní. Analogie s mechanickým modelem zde není přímo použitelná. Mechanický model čerpá svůj význam z toho, že se předpokládá, že vlastnosti jeho jednotlivých částí jsou známy a v určitých ohledech odpovídají vlastnostem částí jevu, který je tímto modelem reprodukován. Právě ze znalosti těchto různých vlastností jednotlivých částí odvozujeme naši znalost toho, jak bude daná kombinace těchto částí fungovat.

8.51. Obecně platí, že možnost vytvořit model, který něco vysvětluje, předpokládá, že máme k dispozici jednoznačně vymezené prvky, jejichž působení za různých okolností známe bez ohledu na konkrétní model, v němž je použijeme. V případě mechanického modelu jsou to fyzikální vlastnosti jednotlivých částí, o nichž se má za to, že jsou nám známy. U matematického „modelu“ jsou zase „vlastnosti“ jednotlivých částí definovány funkcemi, které udávají, jakých hodnot budou tyto části nabývat v různých situacích, a které lze kombinovat do různých soustav rovnic, jež tvoří určité modely.

8.52. Slabina běžného používání konceptu modelu jako výkladu procesu vysvětlování spočívá v tom, že tento koncept předpokládá, leč nevysvětluje, existenci různých mentálních entit, z nichž by takový model mohl být vytvořen. Nevysvětluje, v jakém smyslu nebo jakým způsobem části modelu odpovídají částem originálu ani jaké jsou vlastnosti prvků, z nichž je model sestaven.

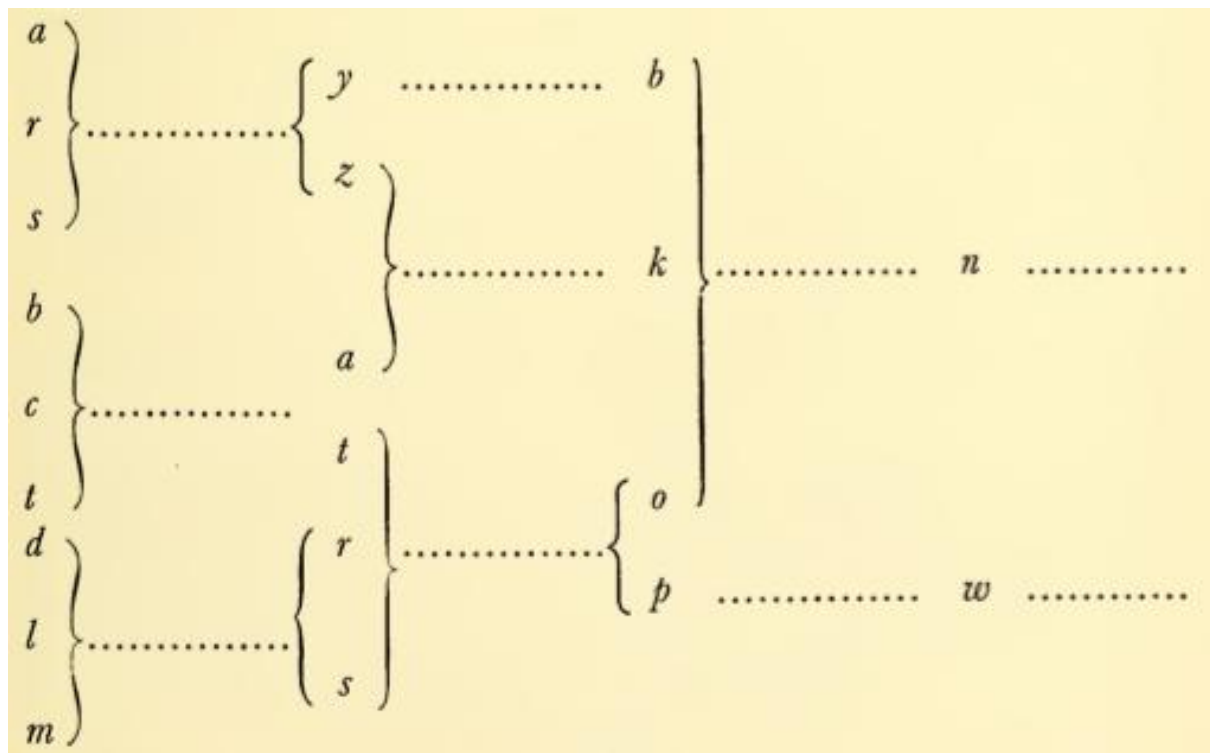
8.53. Koncept modelu, který se vytváří v mozku, je užitečný teprve poté, co se nám podaří objasnit různé vlastnosti částí, z nichž je tento model sestaven. Takové objasnění nám

¹² Viz zejména K. J. W. Craik, 1943, a K. Lorenz, 1943, str. 343 a 351.

poskytuje vysvětlení determinace smyslových (a jiných mentálních) kvalit na základě jejich pozice v komplexnější polo-permanentní struktuře vztahů, „mapě“ světa, kterou v mozku utvářela dosavadní zkušenost a kterou jsme popsali na předchozích stránkách. Je to právě pozice impulsu v propojené síti nervových vláken, která způsobuje, že jeho výskyt spolu s jinými impulzy vyvolá určité další impulzy. Vytváření modelu se tak jeví pouze jako zvláštní případ onoho procesu společné nebo simultánní klasifikace skupiny impulzů, z nichž každý má svůj vlastní význam nezávisle na konkrétní kombinaci či modelu, v němž se právě vyskytuje.

8.54. Tento proces společné klasifikace, který vytváří model, můžeme schematicky znázornit následovně: jednotlivé prvky, tedy mentální kvality, z nichž je model sestaven, jsou třídy impulzů, jež můžeme nazvat A, B, C , atd. a jež jsou definovány tak, že například prvek a (člen A) vyvolá x (a případně i jiné impulzy), pokud se vyskytne ve spojení s $o, p, \dots$, ale vyvolá $v, z, \dots$, pokud se vyskytne ve spojení s $r, s, \dots$ atd. atd. a podobně pro všechny členy tříd B, C , atd. V této definici se samozřejmě může jakákoli daná třída impulzů vyskytovat jak v „primární“ roli, tj. jako prvek určité třídy definované impulzy, jež vyvolá kterýkoli prvek této třídy, tak i v roli „sekundární“, tj. jako vyvolaný impuls, který určuje třídu, do níž patří některé jiné impulzy. (3.38, 3.55 a násl.). Impulzy třídy A se tak budou vyskytovat nejen ve výrocích typu „jestliže (a, o, p) , pak x “ nebo „jestliže (a, r, s) , pak $(y, z \dots)$ “, ale také ve výrocích typu „jestliže (b, c, q) , pak (a, t) “ atd.

8.55. Z takovéto determinace různého významu impulzů různých tříd vyplývá, že jakákoli kombinace těchto impulzů vyvolá impulzy, jež představují jiné třídy, a ty zase další, a tak dále, přibližně podle následujícího schematického znázornění:

8.56. Konkrétní výsledek je tedy rozpoznán jako důsledek současného výskytu určitých prvků v určitém uspořádání, které, kdybychom o jejich přítomnosti věděli, by nám

umožnilo tento výsledek předpovědět. Jakmile jsme takový model jednou vytvořili, jsme schopni určit, na kterých z různých prvků dané situace pozorovaný výsledek závisí a jak by se změnil, kdyby byl některý z těchto prvků pozměněn – právě to je tím, co nám vysvětlení umožňuje.

V. Vysvětlení principu

8.57. Z toho, co bylo dosud řečeno o vysvětlování, vyplývá, že se bude vždy vztahovat ke třídám událostí a že bude objasňovat pouze ty jejich vlastnosti, které jsou společné prvkům dané třídy. Vysvětlení je vždy obecného charakteru v tom smyslu, že se vždy vztahuje na vlastnosti, které jsou společné všem jevům určitého druhu, a nikdy nemůže zachytit vše, co lze pozorovat u konkrétní skupiny událostí.

8.58. Ačkoli se každé vysvětlení musí vztahovat ke společným rysům určité třídy jevů, je zřejmé, že existují různé stupně, do kterých může být vysvětlení obecné nebo do kterých se může přiblížit úplnému objasnění konkrétní skupiny událostí. Model může reprodukovat jen několik málo společných rysů velkého množství jevů, nebo může zachycovat mnohem větší počet rysů, jež jsou společné menšímu počtu případů. Obecně platí, že čím jednodušší model, tím širší bude spektrum konkrétních jevů, jejichž určitý aspekt dokáže zachytit, a čím složitější bude model, tím omezenější bude rozsah jeho použitelnosti.¹³ V tomto ohledu je vztah mezi modelem a objektem podobný vztahu mezi konotací a denotací (nebo „intencí“ a „extenzí“) pojmu.

8.59. Většina vysvětlení (nebo teorií), s nimiž se běžně setkáváme, má za cíl ukázat společný princip, jenž působí ve velkém množství konkrétních případů, které se mohou v jiných ohledech značně lišit. Taková vysvětlení jsme již dříve (2.18-2.19) označili jako „vysvětlení principu“.¹⁴ Rozdíl mezi těmito „vysvětleními principu“ a podrobnějšími vysvětleními je samozřejmě pouze otázkou míry obecnosti a přísně vzato žádné vysvětlení nemůže být ničím jiným než vysvětlením principu. Bude však užitečné vyhradit si pojem „vysvětlení principu“ pro vysvětlení s vysokou mírou obecnosti a postavit je do kontrastu s vysvětlením podrobným.

8.60. Obvyklý druh vysvětlení, které podáváme například při popisu fungování hodinového strojku, bude v našem pojetí toliko vysvětlením principu. Ukáže pouze, jak vznikají takové jevy, které označujeme jako hodinový strojek – to, jakým způsobem lze zařídit, aby se obě ručičky otáčely konstantní rychlostí atd. Podobným „obecným“ způsobem je většina z nás obeznámena s principy, na nichž funguje parní stroj, atomová bomba nebo určité druhy jednoduchých organismů, aniž bychom nutně byli schopni podat dostatečně podrobné vysvětlení kteréhokoli z těchto objektů tak, abychom je dokázali sestavit nebo přesně předpovědět jeho chování. Dokonce i v případě, že jsme schopni jeden z těchto objektů, například hodinový strojek, sestavit, nebude samotná

¹³ Srov., M. Petrovič, 1921, *passim*.

¹⁴ Viz také F. A. Hayek, 1942, str. 290.

znalost příslušného principu stačit k tomu, abychom mohli předpovědět více než jen některé obecné aspekty jeho fungování. Například nikdy nebudeme schopni ještě před jeho sestrojením přesně předpovědět, jak rychle se bude pohybovat nebo kde přesně se budou jeho ručičky nacházet v určitém okamžiku.

8.61. Jestliže si tento rozdíl mezi vysvětlením pouhého principu a podrobnějším vysvětlením příliš neuvědomujeme, je tomu tak proto, že většinou nepředstavuje velký problém jakékoli vysvětlení principu rozpracovat natolik, aby se téměř v libovolné míře přiblížilo okolnostem konkrétní situace. Zvyšováním komplexity modelu můžeme obvykle dosáhnout věrné reprodukce jakéhokoli konkrétního rysu, který nás zajímá.

8.62. Rozdíl mezi vysvětlením principu, na jehož základě funguje široká třída jevů, a podrobnějším vysvětlením konkrétních jevů se odráží ve známé distinkci mezi „teoretickými“ a více „aplikovanými“ oblastmi různých věd. „Teoretická fyzika“, „teoretická chemie“ nebo „teoretická biologie“ se zabývají vysvětlením principů společných všem jevům, které označujeme jako fyzikální, chemické či biologické.

8.63. Přísně vzato nemůžeme samozřejmě vůbec mluvit o jevech určitého druhu, pokud neznáme některé společné principy, které se vztahují na vysvětlení jevů tohoto druhu. Různé způsoby, jimiž se atomy spojují do molekul, například představují společné principy všech jevů, které nazýváme chemickými. Je nicméně docela dobře možné, že nějaký pozorovaný jev, o němž se předpokládá, že je, řekněme, chemické povahy, jako je změna barvy určité látky, se při bližším zkoumání ukáže být jevem jiného druhu, například optickým jevem, jako je změna světla dopadajícího na danou látku.

8.64. Ačkoli je pravda, že teoretickou třídu jevů lze definitivně stanovit teprve tehdy, když nalezneme společný vysvětlující princip, jenž platí pro všechny její členy, tj. model s vysokou mírou obecnosti, který reprodukuje rysy, jež jsou všem těmto jevům společné, budeme často předem znát řadu jevů, které se v nějakém ohledu zdají být podobné, a u nichž proto očekáváme nalezení společného vysvětlujícího principu, aniž bychom jej však dosud znali. Rozdíl mezi takovými *prima facie*¹⁵ nebo „empirickými“ třídami jevů a teoretickými třídami odvozenými ze společného vysvětlujícího principu spočívá v tom, že empirická třída je omezena na skutečně pozorované jevy, zatímco teoretická třída nám umožňuje vymezit rozsah, v němž se jevy daného druhu mohou lišit.

8.65. Třída událostí, kterou označujeme jako „mentální“, byla dosud veskrze třídou empirickou právě v tomto smyslu. To, o co jsme se zde pokoušeli, by bylo možné označit za nástin „teoretické psychologie“ ve stejném smyslu, v jakém hovoříme o teoretické fyzice či teoretické biologii. Pokusili jsme se objasnit princip, na jehož základě bychom mohli vysvětlit zvláštnosti společné všem procesům, jež se běžně označují jako mentální. Otázka, která nyní vyvstává, je, do jaké míry můžeme v oblasti mentálních procesů doufat v to, že vysvětlení tohoto principu rozvineme do podrobnějších vysvětlení, a to zejména takových, která by nám umožnila předvídat průběh konkrétních mentálních dějů.

¹⁵ Latinský výraz znamenající „na první pohled“ – pozn. překl.

VI. Meze vysvětlení

8.66. Není zdaleka vždy a nutně pravdou, že když se nám podaří vysvětlit princip, na němž jevy určité třídy fungují, umožňuje nám to přejít k vysvětlení konkrétnějších detailů. Existuje několik oblastí, v nichž praktické obtíže brání tomu, abychom již známá vysvětlení principu rozpracovali do té míry, že by nám umožnila předvídat konkrétní události. To bývá často případ velmi komplexních jevů, například v meteorologii nebo biologii; v těchto případech je počet proměnných, které by bylo třeba vzít v potaz, větší, než jaký může lidská mysl zjistit nebo účinně zpracovat. I když třeba můžeme mít úplné teoretické poznání mechanismu, jímž se na vodní hladině tvoří a šíří vlny, pravděpodobně nikdy nebudeme schopni předpovědět tvar a pohyb vlny, která se v určitém místě oceánu vytvoří v určitém časovém okamžiku.

8.67. Kromě těchto praktických omezení, jímž vysvětlení čelí a která se nám, doufejme, podaří postupně posouvat, však existují také absolutní hranice toho, co lidský mozek kdy dokáže vysvětlit – hranice, které jsou dány samotnou povahou nástroje, jímž vysvětlení provádíme, a které jsou zvláště důležité pro jakýkoli pokus o vysvětlení konkrétních mentálních procesů.

8.68. Je-li náš popis procesu vysvětlování správný, zdá se, že každý aparát nebo organismus, který má takové operace provádět, musí vykazovat určité vlastnosti dané vlastnostmi událostí, jež má vysvětlovat. Jestliže vysvětlování zahrnuje onen druh společné klasifikace mnoha prvků, který jsme popsali jako „vytváření modelu“, pak vztah mezi vysvětlujícím činitelem a vysvětlovaným objektem musí splňovat takové formální vztahy, které musejí existovat mezi jakýmkoli klasifikačním aparátem a jednotlivými objekty, jež klasifikuje. (Srov. 5.77–5.91).

8.69. Tvzení, které se pokusíme prokázat, zní, že jakýkoli klasifikační aparát musí mít strukturu o vyšším stupni komplexity, než jakou mají objekty, které klasifikuje, a že tedy schopnost jakéhokoli vysvětlujícího činitele je nutně omezena na objekty, jejichž struktura vykazuje nižší stupeň komplexity, než má on sám. Je-li toto tvrzení správné, znamená to, že žádný vysvětlující činitel nemůže nikdy vysvětlit objekty stejného druhu nebo svého vlastního stupně komplexity, a tedy že lidský mozek nemůže nikdy plně vysvětlit své vlastní fungování. Toto tvrzení má pravděpodobně vysoký stupeň přesvědčivosti *prima facie*. Je však natolik zásadní a má tak dalekosáhlé důsledky, že je třeba se pokusit o přísnější důkaz.

8.70. Nejprve se pokusíme o takový důkaz na jednoduchých procesech klasifikace jednotlivých prvků a poté použijeme stejnou úvahu na ty procesy společné klasifikace, které jsme označili jako tvorbu modelu. Naším prvořadým úkolem musí být objasnit, co máme na mysli, když hovoříme o „stupni komplexity“ objektů klasifikace a klasifikačního aparátu. K tomu potřebujeme takové měřítko tohoto stupně komplexity, které by bylo možné vyjádřit numericky.

8.71. Pokud jde o předměty klasifikace, je třeba si v první řadě uvědomit, že pro naše účely nás nezajímají všechny objektivní vlastnosti, které fyzikální objekt může mít, nýbrž pouze ty „vlastnosti“, na jejichž základě mají být tyto objekty klasifikovány. Z našeho hlediska je úplná klasifikace objektu jeho úplnou definicí, která zahrnuje vše, co nás v souvislosti s ním zajímá.

8.72. Stupeň complexity objektu klasifikace lze měřit počtem různých tříd, do nichž je zařazen, nebo počtem různých „hledisek“, podle nichž je klasifikován. Toto číslo vyjadřuje maximální počet aspektů, v nichž se může reakce klasifikačního aparátu na daný objekt lišit od jeho reakce na jakýkoli jiný objekt, který je tento aparát rovněž schopen klasifikovat. Pokud je daný objekt klasifikován podle n hledisek, může se zjevně lišit od jakéhokoli jiného objektu klasifikovaného tímto aparátem v n různých ohledech.

8.73. Aby byl klasifikační aparát schopen reagovat odlišně na jakékoli dva objekty, které jsou různě zařazeny do některé z těchto n tříd, musí být zjevně schopen rozlišovat mezi mnohem větším počtem tříd, než je n . Jestliže nějaký jednotlivý objekt může, ale nemusí patřit do některé z n tříd $A, B, C, \dots, N$, a pokud všechny jednotlivé objekty lišící se od sebe příslušností k některé z těchto tříd mají být považovány za příslušící odlišným třídám, pak počet různých tříd objektů, na které bude muset být třídící aparát schopen reagovat rozdílně, bude muset být podle jednoduché věty z kombinatorické analýzy 2^{n+1} .

8.74. Počet různých reakcí (nebo skupin reakcí), jichž je klasifikační aparát schopen, nebo počet různých tříd, které dokáže vytvořit, tedy jednoznačně musí být vyššího řádu, než je počet tříd, do nichž může patřit kterýkoli jednotlivý objekt klasifikace. To platí i tehdy, když se mnohé z jednotlivých tříd, do nichž určitý objekt patří, vzájemně vylučují nebo jsou disjunktní, takže objekt může patřit pouze do A_1, A_2 , nebo $A_3 \dots$ a současně buď do B_1 , nebo B_2 , nebo B_3 atd. Pokud je v takovém případě počet variabilních „atributů“, které odlišují prvky A_1 od prvků A_2 a A_3 a prvky B_1 od prvků B_2 a B_3 atd., roven m a každý z těchto m různých variabilních atributů může nabývat n různých „hodnot“, ačkoli každý prvek bude patřit nejvýše do m různých tříd, počet různých kombinací atributů, na které bude muset klasifikační aparát reagovat, bude stále roven n^m .

8.75. Stejně jako jsme použili počet různých tříd, do nichž může být jednotlivý prvek zařazen, jako měřítko stupně jeho complexity, můžeme jako měřítko complexity klasifikačního aparátu použít počet různých tříd, na které bude muset klasifikační aparát reagovat odlišně. Je zřejmé, že právě tento počet určuje rozmanitost způsobů, jakými se může kterýkoli jedno klasifikační schéma dané množiny prvků lišit od kteréhokoli jiného schématu; tedy jaká je rozmanitost možných schémat, která lze na danou množinu prvků aplikovat. Takové schéma pro klasifikaci různých možných klasifikačních schémat by zase muselo vykazovat stupeň complexity o tolik vyšší, než jaké má kterýkoli z těchto jednotlivých schémat, o kolik jejich stupeň complexity převyšuje komplexitu jednotlivých prvků, které klasifikují.

8.76. To, co platí o vztahu mezi stupněm complexity jednotlivých prvků, jež mají být klasifikovány, a stupněm complexity aparátu, který takovou klasifikaci umožňuje, platí samozřejmě i pro ten druh společné či simultánní klasifikace, který jsme označili jako „tvorbu modelu“. Ta se od klasifikace jednotlivých prvků liší pouze tím, že rozsah možných

rozdílů mezi různými uspořádáními těchto prvků je už sám o sobě vyššího řádu, než je rozsah možných rozdílů mezi jednotlivými prvky, a že v důsledku toho jakýkoli aparát, jenž je schopen sestavit modely všech různých možných uspořádání takových prvků, musí být ještě vyššího řádu complexity.

8.77. Aparát, který je ve svém rámci schopen vytvářet modely různých uspořádání prvků, musí být, v našem chápání, komplexnější než jakékoli konkrétní uspořádání těchto prvků, pro něž dokáže vytvořit model, protože kromě toho, že ukazuje, jak se kterýkoli z těchto prvků zachová v určité situaci, musí být schopen také znázornit, jak by se kterýkoli z těchto prvků choval v kterékoli z velkého počtu jiných situací. „Nový“ výsledek, který vyplývá z určité kombinace prvků a který je aparát schopen předpovědět, je odvozen z jeho schopnosti předpovídat chování každého jednotlivého prvku za různých podmínek.

8.78. Význam těchto abstraktních úvah bude zřetelnější, pokud si je ilustrujeme na některých případech, kde se tento nebo podobný princip uplatňuje. Nejjednodušší ilustraci tohoto druhu pravděpodobně poskytuje stroj navržený k třídění určitých objektů podle nějaké proměnlivé vlastnosti. Takový stroj zjevně musí být schopen rozlišovat (nebo odlišně reagovat na) větší počet různých vlastností, než kolik jich má kterýkoli z objektů, které třídí. Je-li např. navržen tak, aby třídil objekty podle jejich délky, každý jednotlivý objekt může mít pouze jednu délku, zatímco stroj musí být schopen odlišně reagovat na mnoho různých délek.

8.79. Podobný vztah, který znemožňuje na jakémkoli počítacím stroji vypsát (konečný) počet různých operací, jež lze prostřednictvím něj provádět, existuje mezi tímto počtem a nejvyšší hodnotou, kterou může daný stroj zobrazit. Pokud by tato hranice byla např. 999 999 999, bude již existovat 500 000 000 součtů dvou různých čísel, jejichž výsledkem je 999 999 999, 499 999 999 dvojic různých čísel, jejichž součtem je 999 999 998 atd., a tedy mnohem větší počet různých sčítání jen dvojic čísel, než může stroj ukázat. K tomu by bylo třeba připočítat všechna sčítání více než dvou čísel a všechny různé případy ostatních operací, které stroj může provést. Počet různých výpočtů, které může provést, bude tedy zjevně vyššího řádu než nejvyšší číslo, které může vypočítat.

8.80. Uplatníme-li tentýž obecný princip na lidský mozek jakožto klasifikační aparát, zdá se, že to bude znamenat, že i když můžeme obecně chápat jeho *modus operandi*, jinými slovy, mít vysvětlení principu, na němž funguje, nikdy nebudeme schopni pomocí téhož mozku dospět k podrobnému vysvětlení jeho fungování za konkrétních okolností ani nebudeme schopni předpovědět, jaké budou výsledky jeho operací. K tomu by bylo zapotřebí mozku vyššího řádu complexity, třebaže by mohl být založen na stejných obecných principech. Takový mozek by možná dokázal vysvětlit, co se děje v našem mozku, ale sám by už nedokázal plně vysvětlit vlastní fungování atd.

8.81. Nemožnost vysvětlit fungování lidského mozku v takové míře detailu, která by nám umožnila nahradit popis v pojmech mentálních kvalit popisem ve fyzikálních pojmech, platí tedy pouze do té míry, do jaké má být lidský mozek sám použit jako nástroj klasifikace. Nejenže by to neplatilo pro mozek postavený na stejném principu, leč disponující vyšším stupněm complexity, ba dokonce – jakkoli to může znít paradoxně – to nevylučuje ani logickou možnost, že by nám znalost principu, na němž mozek funguje,

umožnila zkonstruovat stroj, který by plně reprodukoval činnost mozku a byl schopen předpovídat, jak se mozek zachová v různých situacích.

8.82. Stroj navržený lidskou myslí, který by však byl schopen „vysvětlit“ to, co mysl bez jeho pomoci vysvětlit nedokáže, není vnitřně rozpornou koncepcí; na rozdíl od představy že by mysl mohla přímo vysvětlit své vlastní fungování, což v sobě kontradikci vskutku obsahuje. Sestrojení takového stroje by se v zásadě nelišilo od konstrukce počítačového stroje, který nám umožňuje řešit problémy, jež dosud nebyly vyřešeny, a jehož výsledky operací nemůžeme, přísně vzato, předem přesně předpovědět; můžeme leda konstatovat, že budou v souladu s principy, na nichž je tento stroj postaven. V obou případech nám pouhá znalost principu, na němž daný stroj pracuje, umožňuje dosáhnout výsledků, o nichž předtím, než je stroj vytvoří, víme pouze to, že budou splňovat určité podmínky.

8.83. Na první pohled by se mohlo zdát, že tato nemožnost úplného vysvětlení mentálních procesů se vztahuje pouze na mysl jako celek, a nikoli na konkrétní mentální procesy, jejichž úplné vysvětlení by nám snad ještě mohlo umožnit nahradit popis konkrétního mentálního procesu plně ekvivalentním vyjádřením ve fyzikálních pojmech událostí. Takové úplné vysvětlení jakéhokoli konkrétního mentálního procesu, pokud by vůbec bylo možné, by samozřejmě bylo něčím jiným a mnohem zásadnějším než ten druh částečného vysvětlení, který jsme označili jako „vysvětlení principu“.

8.84. Aby bylo možné poskytnout úplné vysvětlení byť jen jednoho konkrétního mentálního procesu, muselo by se takové vysvětlení odehrávat výhradně ve fyzikálních pojmech a nesmělo by obsahovat žádné odkazy na jiné mentální události, které by zároveň nebyly vysvětleny ve fyzikálních pojmech. Tato možnost je však vyloučena skutečností, že mysl jako řád je „celek“ v pravém smyslu tohoto slova: jedinečný charakter mentálních entit a způsob jejich fungování je dán jejich vztahem ke všem ostatním mentálním entitám (nebo jejich postavením v celkovém systému). Žádnou z nich tudíž nelze vysvětlit, aniž by se tím zároveň nevysvětlily všechny ostatní, resp. celá struktura vztahů určujících jejich charakter.

8.85. Dokud nejsme schopni vysvětlit mysl jako celek, bude jakýkoli pokus o vysvětlení konkrétních mentálních procesů muset obsahovat odkazy na jiné mentální procesy, a nedosáhne tak úplné redukce na popis ve fyzikálních pojmech. Kompletní překlad popisu jakéhokoli souboru událostí z mentálního jazyka do jazyka fyzikálního by tedy předpokládal znalost úplného souboru „pravidel korespondence“,¹⁶ jimiž jsou oba jazyky vzájemně propojeny, nebo kompletní popis řádů, které panují ve světě mentálním a fyzikálním.

8.86. Tento závěr lze vyjádřit i tak, že mentální procesy bychom mohli ztotožnit s určitými fyzikálními procesy (nebo je „na ně redukovat“) pouze tehdy, kdybychom byli schopni ukázat, že v celém řádu mentálních událostí zaujímá stejnou pozici, jako kterou fyzikální události zaujímají ve fyzikálním řádu organismu. Daný mentální proces je tím, čím je, protože zaujímá určité postavení v celkovém řádu mentálních procesů (tj. kvůli tomu,

¹⁶ R. Margenau, 1950, str. 60, 69 a 450.

jakým způsobem může ovlivňovat jiné mentální procesy a naopak jimi být ovlivňován), a toto postavení v takovém řádu lze vysvětlit fyzikálně pouze tehdy, pokud ukážeme, jak lze z fyzikálních prvků vybudovat ekvivalentní řád. Pouze pokud bychom toho byli schopni dosáhnout, mohli bychom nahradit naše znalosti o mentálních událostech výrokem o určitém řádu existujícím v konkrétní části fyzikálního světa.

VII. Rozdělení věd a svobodná vůle

8.87. Závěr, k němuž naše teorie dospívá, tedy zní, že nejen mysl jako celek, ale i všechny jednotlivé mentální procesy pro nás musejí navždy zůstat jevy zvláštního druhu, které jsou sice výsledky stejných principů, o nichž víme, že působí ve fyzikálním světě, ale které nikdy nebudeme schopni plně vysvětlit pomocí fyzikálních zákonů. Jeden by mohl říci, že v jistém konečném smyslu nejsou mentální jevy „ničím jiným než“ fyzikálními procesy; to však nic nemění na skutečnosti, že se při zkoumání mentálních procesů nikdy neobejdeme bez používání mentálních pojmů a že se budeme muset trvale spokojit s praktickým dualismem, dualismem založeným nikoli na tvrzení o objektivním rozdílu mezi těmito dvěma třídami jevů, ale na prokazatelných mezích schopností naší vlastní mysli plně pochopit jednotný řád, k němuž obojí patří.

8.88. Ze skutečnosti, že nikdy nebudeme schopni dosáhnout více než „vysvětlení principu“, podle něhož je řád mentálních událostí určen, vyplývá, že nikdy nedosáhneme ani úplného „sjednocení“ všech věd v tom smyslu, že by všechny jevy, jimiž se zabývají, bylo možné popsat výlučně fyzikálními pojmy.¹⁷ Zejména při studiu lidského jednání bude muset být naším východiskem vždy přímé poznání různých druhů mentálních událostí, které pro nás musí zůstat neredukovatelnými entitami.

8.89. Trvalý rozpor mezi naším poznáním fyzikálního světa a poznáním mentálních událostí se prolíná s tím, co je běžně považováno za jednotný předmět psychologie. Protože teoretická psychologie, která zde byla načrtnuta, nikdy nebude moci být rozvinuta do té míry, aby nám umožnila nahradit popis konkrétních mentálních událostí popisem v pojmech konkrétních fyzikálních událostí, a protože tedy nemůže nic říci o konkrétních druzích mentálních událostí, ale omezuje se na popis *druhu* fyzikálních procesů, jimiž mohou být různé druhy mentálních procesů vyvolány, bude muset každá diskuse o mentálních událostech, která se má dostat za rámec pouhého „vysvětlení principu“, vycházet z mentálních entit, které známe naší bezprostřední zkušeností.

8.90. To však neznamená, že bychom v jiném smyslu nemohli určité mentální události „vysvětlit“: znamená to pouze, že typ vysvětlení, o který se snažíme ve fyzikálních vědách, není aplikovatelný na mentální události. Stále můžeme využívat naše bezprostřední

¹⁷ Termín „fyzikální“ je zde třeba chápat v přísném smyslu, v němž byl definován v první kapitole, a nesmí být zaměňován s významem, v jakém jej používají např. O. Neurath nebo R. Carnap, když hovoří o „fyzikálním jazyce“. V našem pojetí totiž jejich „fyzikální jazyk“ vůbec není „fyzikální“, neboť se vztahuje k fenomenálním či smyslovým kvalitám objektů. Jejich užití tohoto termínu spíše implikuje metafyzickou víru v konečnou „realitu“ a stálost fenomenálního světa, pro kterou existuje jen pramálo opodstatnění. Srov. O. Neurath, 1933, a R. Carnap, 1934.

(„introspektivní“) poznání mentálních událostí k tomu, abychom mentálním procesům „porozuměli“, a do jisté míry dokázali předpovídat dokonce i výsledky, k nimž tyto procesy za určitých podmínek povedou. Tato introspektivní psychologie, ta část psychologie, která leží na druhé straně ostrého předělu, jenž ji odděluje od fyzikálních věd, však bude vždy muset vycházet z našeho přímého poznání lidské mysli. Svá tvrzení o některých mentálních procesech bude odvozovat z poznatků o jiných mentálních procesech, avšak nikdy nebude schopna překlenout propast mezi mentální a fyzikální oblastí.

8.91. Taková *verstehende* psychologie,¹⁸ která vychází z daného poznání mentálních procesů, však nikdy nebude schopna vysvětlit, proč musíme myslet právě takto, a nikoli jinak, tedy proč docházíme ke konkrétním závěrům. Takové vysvětlení by předpokládalo znalost fyzikálních podmínek, za nichž bychom dospěli k jiným závěrům. Tvrzení, že dokážeme vysvětlit vlastní poznání, zároveň předpokládá přesvědčení, že v jednom a totéž okamžiku můžeme nejen jednat na základě určitého poznání, ale současně ještě disponovat dodatečným chápáním toho, čím je toto poznání podmíněno a determinováno. Celá představa, že mysl může vysvětlit sama sebe, je logicky rozporná – je doslova nesmyslem – a je výsledkem předsudku, že s mentálními událostmi musíme být schopni zacházet stejným způsobem jako s událostmi fyzikálními.¹⁹

8.92. Především se zdá, že celý účel disciplíny známé pod názvem „sociologie vědění“, která si klade za cíl vysvětlit, proč lidé v důsledku určitých materiálních podmínek zastávají v určitých okamžicích určité názory, je od základu chybně pojatý. Snaží se totiž právě o takové specifické vysvětlení mentálních jevů na základě fyzikálních skutečností, o kterém jsme se pokusili ukázat, že je nemožné. Jediné, v co můžeme v rámci této oblasti doufat, je usilovat o vysvětlení principu, tak, jak se o to pokouší obecná teorie poznání neboli epistemologie.

8.93. Mimochodem lze poznamenat, že tyto úvahy mají určitý vliv i na odvěký spor o „svobodnou vůli“. I kdybychom znali obecný princip, podle něhož je veškeré lidské jednání kauzálně determinováno fyzikálními procesy, neznamenalo by to, že konkrétní lidské jednání pro nás může být někdy rozpoznatelné jako nutný výsledek určitého souboru fyzikálních podmínek. Lidská rozhodnutí se nám vždy musí jevit jako výsledek celé lidské osobnosti – to znamená celku mysli daného člověka –, který, jak jsme viděli, nelze redukovat na nic jiného.²⁰

8.94. Uvědomění si skutečnosti, že pro naše porozumění lidskému jednání musí známe mentální entity vždy zůstat posledními determinanty, k nimž můžeme proniknout, a že

¹⁸ Tzv. *verstehende* psychologie (z německého *verstehen* = rozumět, chápat) je psychologický směr, který se soustředí spíše na porozumění subjektivním prožitkům než na objektivní vysvětlování lidského chování. – pozn. překl.

¹⁹ K tomuto tématu a k tématu následujícího odstavce srov. F. A. Hayek, 1944, str. 31 a násl.

²⁰ Lze také poznamenat, byť to s hlavním tématem této práce bezprostředně nesouvisí, že vzhledem k tomu, že slovo „svobodný“ bylo utvořeno k popisu určité subjektivní zkušenosti a lze jej jen stěží definovat jinak než s odkazem na tuto zkušenost, lze nanejvýš tvrdit, že tento pojem nemá žádný význam. To by však znamenalo, že jakékoli popírání existence svobodné vůle je stejně bezvýznamné jako její tvrzení.

nemůžeme doufat, že je nahradíme fyzikálními fakty, má samozřejmě prvořadý význam pro všechny disciplíny usilující o pochopení a výklad lidského jednání. Znamená to zejména, že prostředky vyvinuté přírodními vědami za účelem nahrazení popisu světa ve smyslových nebo fenomenálních pojmech popisem ve fyzikálních pojmech ztrácejí v oblasti zkoumání srozumitelného lidského jednání svůj *raison d'être*.²¹ To se týká zejména snahy nahradit všechny kvalitativní výroky kvantitativními výrazy nebo popisy vyjádřenými výhradně prostřednictvím explicitních vztahů.²²

8.95. Nemožnost jakéhokoli úplného „sjednocení“ veškerého našeho vědeckého poznání do všezahrnující fyzikální vědy však nemá o nic menší význam pro naše porozumění fyzikálnímu světu než pro studium důsledků lidského jednání. Viděli jsme, že cílem fyzikálních věd je vytvářet modely souvislostí mezi událostmi ve vnějším světě tím, že rozkládají třídy, jež známe jako smyslové kvality, a nahrazují je třídami explicitně definovanými prostřednictvím vztahů mezi jednotlivými událostmi; a také jak se s tím, kterak se tento model fyzikálního světa stává stále dokonalejším, jeho aplikace na jakýkoli konkrétní jev ve světě smyslového vnímání zároveň stává stále méně jistou. (8.17-8.26.)

8.96. Jednoznačné propojení takto zkonstruovaného modelu fyzikálního světa s obrazem fenomenálního světa, jak nám jej zprostředkovávají naše smysly, by vyžadovalo, abychom byli schopni završit úkol fyzikálních věd takovou operací, která by byla opakem jejich charakteristického postupu (1.21): museli bychom být schopni ukázat, jakým způsobem budou jednotlivé části našeho modelu fyzikálního světa klasifikovány naší myslí. Jinými slovy, úplné vysvětlení i vnějšího světa, tak jak jej známe, by předpokládalo úplné vysvětlení fungování našich smyslů a mysli. Jestliže však takové vysvětlení není možné, pak ani nebudeme schopni zcela vysvětlit fenomenální svět.

8.97. Takové završení úkolu vědy, které by nám umožnilo podrobně vysvětlit způsob, jakým náš smyslový obraz vnějšího světa zachycuje vztahy existující mezi částmi tohoto světa, by znamenalo, že tato reprodukce světa by musela zahrnovat i reprodukci této reprodukce (či model vztahu model-objekt), která by pak musela zahrnovat i reprodukci této reprodukce této reprodukce, a tak dále *ad infinitum*. Nemožnost plně vysvětlit jakýkoli obraz, který si naše mysl vytváří o vnějším světě, tudíž také znamená, že nikdy nemůžeme plně vysvětlit ani „fenomenální“ vnější svět. Samotná představa takového završení úkolu vědy je vnitřně rozporná. Vědecké bádání je proto ze své podstaty nikdy nekončícím úkolem, v němž každý krok vpřed nutně plodí nové problémy.

8.98. Naším závěrem tedy musí být, že mysl *pro nás* navždy zůstane svébytnou oblastí, kterou můžeme poznat pouze prostřednictvím naší bezprostřední zkušenosti, ale kterou nikdy nebudeme schopni plně vysvětlit ani „redukovat“ na něco jiného. I když můžeme vědět, že mentální události toho druhu, který zažíváme, mohou být vyvolány týmiž silami, jež působí ve zbytku přírody, nikdy nebudeme schopni určit, které konkrétní fyzikální události „odpovídají“ té které mentální události.

²¹ Francouzský výraz označující smysl existence, doslova „důvod bytí“. – pozn. překl.

²² K podrobnější diskusi o tomto bodu viz F. A. Hayek, 1942, str. 290 a násl.